

kapcsolódik a dendogramhoz. A második hipotézis tehát nem tekinthető bizonyítottnak, bár a csatlakozási sor szélső pólusain túlnyomórészt eszerint rendeződnek el a különböző karok idősorai.

Összegzés

A vizsgálat megerősítette azt a feltevést, hogy a hallgatói populáció idő-felhasználásának mennyiségi jellemzőit a demográfiai mutatókon kívül az egyetemi-főiskolás életmód legfontosabb keretei is megszabják, sőt a tevékenységek nagyobb hányada inkább ezeknek a változóknak a felhasználásával magyarázható. Az elemzésekből kimutatható, hogy az egyes egyetemi-főiskolai karok eltérő idő-kezelési stratégiákkal rendelkeznek, amelyek a különböző tevékenységek időráfordításában komoly eltéréseket produkálnak. A felhasznált módszerek segítségével megragadhatóak bizonyos tendenciák, ezek pontosabb megrajzolásához azonban a jövőben további kutatások szükségesek.

Bocsi Veronika

A doktoranduszok helyzete Magyarországon

Az írás a szerző által végzett feltáró jellegű kutatás eredményeinek ismertetésével foglalkozik. A 2004 őszi zajlott felmérés során 70 doktorandusz hallgató töltött ki egy komplex kérdőívet. A kérdezés során nem törekedtem reprezentativitásra, mivel előzetes feltételezéseim alapján egy viszonylag homogén alapsokaságról van szó, illetve a kutatást problémafeltárás céljából végeztem.

A felmérés arra keres választ, hogy a doktori képzésben résztvevők milyen problémákkal konfrontálódnak és mit terveznek a doktori képzést követően. Ehhez azonban egyéb tényezőket is górcső alá kell venni: miért jelentkezik valaki doktori képzésre, milyen lehetőségeket lát ebben, és milyen körülmények között tölti el a képzés három évét.

A kérdezés kezdetekor dilemmaként merült fel, hogy kik töltsék ki a kérdőívet: már doktori abszolutóriummal rendelkezők vagy pedig olyanok, akik a folyó tanévben doktori képzésben vesznek részt. Mivel a már végzett csoport tagjait csak nagy nehézségek árán lehetett volna megkeresni, ez utóbbi mellett döntöttem. 2004 szeptemberében a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSz) Győrújbaráton egy 4 napos rendezvényt szervezett, amelyre az egész országból érkeztek doktori képzésben résztvevők, emellett a hólabda-módszert alkalmazva további 20 doktorandusz hallgató töltötte ki a kérdőívet.

Hipotézisek

A probléma feltárásakor a következő kiinduló hipotézisek alapján kezdtem el a kutatást. Mindenekelőtt azt feltételeztem, hogy a doktori képzésben résztvevők viszonylag homogén csoportot alkotnak, amely a következőképpen írható le. A kérdezettek kulturális tőkéje magasabb az átlagnál. Azt feltételeztem, hogy a doktoranduszok szülei az átlagosnál képzetebbek, és valószínűleg nagyobb arányban található közöttük diplomás és tudományos fokozattal rendelkező.

Az első részhipotézisben megfogalmazottak alapján úgy véltem, hogy a magasabb kulturális tőke hatása a Bourdieu-i tőkeelmélet alapján¹ az életszínvonalban és az anyagi igényekben is megmutatkozik. Tehát feltételezhető, hogy a kérdezettek az átlagnál jobb anyagi helyzetűek, de igényeik is magasabbak.

¹ Bourdieu, Pierre (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest, Gondolat.

Mivel a kérdezetteknek a képzés során lehetőségük van külföldi ösztöndíjak elnyerésére, illetve legalább egy idegen nyelven beszélnek, úgy véltem, hogy a külföldi munkavállalás gondolata sokak fejében megfogalmazódott, és a jobb körülmények reményében, esetleg kalandvágyból is, sokan kipróbálnák magukat külföldön. A kutatás későbbi szakaszában választ keresek arra is, hogy mennyire reális az ún. „brain drain” veszélye.

A minta jellemzői, alapmegoszlások

A mintában a két legnagyobb felsőoktatási intézményben, az ELTE-n és a Debreceni Egyetemen tanuló doktorjelöltek felülreprezentáltak (1. tábla), emellett magasabb a nők aránya: a kérdezettek mindössze 39 százaléka férfi. Valószínűsíthető, hogy ez a nemenkénti megoszlás nem jellemző a teljes populációra, bár a nők tudományos életbe történő növekvő belépése a nyugati országokban már évek óta megfigyelhető tendencia. Magyarországon egyelőre még csak az egyetemeken találunk magasabb arányban nőket, de nem lehetetlen, hogy a közeli jövőben a doktori képzésben is többségbe kerülnek.

1. táblázat: A doktori képzésben részt vevők megoszlása intézmények szerint (százalék)

ELTE	DE	BME	SE	BCE	ME	SZTE	NYME	Egyéb
37	29	10	7	3	4	3	3	4

A minta több mint fele ösztöndíjas képzésben vesz részt, csaknem egyharmad a levelező hallgatók aránya és csaknem ötödük teljes idejű önköltséges képzésben tanul. Ez a minta életkorán egyáltalán nem tükröződik, hiszen meglehetősen alacsony, 10 százalékal alatti a 35 évnél idősebbek aránya, akik között ösztöndíjasok is vannak. A levelező és önköltséges képzésben tanulók között nagyrészt hasonló életkorúak találhatók, mint a nappalisok esetében, ők gyakran az egyetem elvégzése után tudományos munkatársi vagy tanársegédi státuszban dolgoznak valamelyik felsőoktatási intézményben és emellett – akár 24–25 évesen – doktori képzésben vesznek részt.

Feltűnő volt azonban számomra a minta lakóhelyének településtípusonkénti megoszlása (2. tábla). Nagyon kevesen, mindössze a minta 6 százaléka rendelkezik községi bejelentett lakóhellyel. Ennek hátterében az a tényező állhat, hogy célszerű a doktori képzés helyszínéhez közel lakni, azonban ez nem jelenti azt, hogy bejelentett lakóhelyük van a településen. A lakáshelyzetet megvizsgálva kiderült, hogy a minta több mint 55 százaléka a szüleivel él vagy pedig albérletben, illetve kollégiumban lakik. Ez azt valószínűsíti, hogy a községben élők, onnan származók aránya valóban alacsony a mintában. Felmerül azonban a kérdés: vajon a teljes doktorandusz-populáció esetében is ennyire alulreprezentáltak a községekben élők? A kérdésre valószínűleg igen lenne a válasz, mivel a falvakban élők iskolai végzettsége általában alacsonyabb, így kézenfekvő, hogy a doktori képzésben résztvevőknek csak kis arányát adják.

2. táblázat: A kérdezett állandó lakhelye (százalék)

Budapest	Megyeszékhely	Város	Község
32	33	29	6

A 3. táblán a kérdezettek szüleinek iskolai végzettsége látható. Mind az anyák, mind az apák esetében feltűnő az átlagosnál magasabb végzettség, a diplomával és tudományos fokozattal rendelkező szülők magas aránya. A nem érettségizett kategóriában is szakmunkásképzőt végzettek találhatók, mindössze egy apának volt csak általános iskolai végzettsége. Mindezek alapján valószínűsíthető a minta viszonylag magas szintű homogenitása a kulturális tőkével való ellátottság tekintetében.

3. táblázat: A szülők iskolai végzettsége (százalék)

	Apa	Anya		Apa	Anya
Nem érettségizett	9	3	Főiskola	14	22
Érettségizett	13	26	Egyetem	42	28
Felsőfokú technikum	6	12	Tudományos fokozat	16	9

Motivációk

A kérdőívben nyitott kérdésben kérdeztem meg a minta tagjait arról, hogy milyen megfontolásból jelentkeztek doktori képzésre. A válaszokat végül nyolc kategóriába soroltam. Értelemszerűen a többsoros válaszok tartalmazhattak olyan elemeket, amelyek két-három kategóriába is besorolhatók, ezt mutatja az 4. tábla.

4. táblázat: Miért jelentkezett doktori képzésre

Későbbi terveikhez szükséges	35
Szakmai fejlődés	12
Önfejlesztés	15
Elhivatottság	16
Külföldi lehetőségek	8
Családi hatás	4
Előre menekülés	30
Szabadság, rugalmas munkaidő	12

A doktorjelöltek fele számára későbbi terveik megvalósításához szükséges a doktori fokozat, ezért jelentkeztek doktori képzésre. Ezek a tervek elsősorban a felsőoktatásban végezendő oktatói és tudományos munkát, valamint a kutatóintézetekben történő elhelyezkedést célozzák meg. Meglepően magas, 30 fő volt azoknak a száma a 70 fős mintából, akik számára a doktori képzés „előre menekülést” jelent. Ebbe a kategóriába tartoznak azok, akik a doktori képzéssel diákjeveiket próbálják meghosszabbítani, illetve 3 évre biztos egzisztenciát remélnék a doktori képzéstől anélkül, hogy munkába kellene állniuk. Emellett ide tartozik az a 4–5 fő is, akik, miután egyetemi diplomájukkal nem jutottak végzettségüknek megfelelő munkához, visszatértek az egyetemre annak reményében, hogy magasabb képzettségüket a későbbiekben jobban tudják kamatoztatni a munkaerőpiacon. Ez a tendencia azért tekintendő aggasztónak, mivel ez a 30 ember valószínűleg a 37 fő állami ösztöndíjasból kerül ki, ugyanis a más képzési formában tanulóakra nézve ez a kategória nem tekinthető érvényesnek.

Jelentős volt azok száma (16 fő), akik motiváló erőként a témával vagy tudományterületükkel kapcsolatos elhivatottságukat is megjelölték, illetve akik a külső tényezők mellett saját személyiségük fejlesztését és horizontjuk tágulását remélik a doktori képzéstől (14 fő). Tizenkét fő szakmai fejlődését szeretné elősegíteni a doktori képzés során, míg 8 fő úgy véli, hogy doktori fokozattal nagyobb eséllyel tud külföldön munkát vállalni. Emellett megjelenik motivációs tényezőként a szülői példa is (4 fő), különösen a tudományos fokozattal rendelkező apák hatására választották a doktori képzésben való részvételt.

Ezen kívül 12 fő – elsősorban a teljes idejű képzésben résztvevő ösztöndíjasok – hangsúlyozza a 3 év alatt elvégzendő munka kötetlenségét és rugalmasságát.

Anyagi helyzet

Az állami ösztöndíjasok havi ösztöndíja a kérdés időpontjában 79 200 Ft/hó volt, amely 2005. január 1-jétől 84 350 Ft-ra emelkedett. A kérdezettek átlagosan 93 000 forintból él-

nek egy hónapban, azonban a számukra megfelelő életszínvonal biztosításához átlagosan 155 000 forintba lenne szükségük. Ez utóbbi érték ennél is magasabb, ha nem tekintjük a mintának azt a részét (25 százalék), akik még a szülőkkel élnek együtt.

Magyarországon minden réteg esetében megfigyelhető, hogy az igények magasabbak a pénztárca nyújtotta lehetőségeknél, nincs ez másként a doktori képzésben résztvevők esetében sem. Valószínűleg a magasabb igényeket az a tény is befolyásolja, hogy a minta 85 százaléka családi állapotát tekintve egyedülálló, ebben az időszakban pedig több szükséges a megélhetéshez, mint egy több tagú család egy főre jutó jövedelme.

Az ösztöndíjasok közül sokan panaszkodtak arra, hogy az ösztöndíj a megélhetésre ugyan elég, de egyéb igényeiket (saját kutatás finanszírozása, megtakarítás stb.) nem tudják kielégíteni ebből az összegből.

A minta fiatal életkora ellenére nagy arányban birtokol olyan anyagi javakat, amelyek a népesség bizonyos rétegei számára elérhetetlenek. 40 százalékuk saját lakással rendelkezik, 50 százalékuk otthoni internet-kapcsolattal, emellett szinte mindenki rendelkezik saját számítógéppel, és gépkocsi-tulajdonosok is szép számban találhatóak közöttük (26 százalék).

Tervek a doktori képzés befejezése után

A köztudottan magas lemorzsolódási arányokhoz képest² a doktorjelöltek optimistán nyilatkoznak fokozatszerzési esélyeikről: a kérdezettek több mint egyharmada teljesen biztos a sikerben, további fele pedig valószínűsíti azt. Ebben valószínűleg az is szerepet játszik, hogy a minta több mint fele elsőéves, és a képzést nem egy esetleges kudarc miatt kezdte el. Mindössze 13 százalék nyilatkozott a témában pesszimistán, ők szinte kivétel nélkül nappali tagozaton a képzés második vagy harmadik évében vesznek részt.

Arra a kérdésre, hogy mit terveznek a doktori képzést követően, rendkívül heterogén válaszokat adtak a kérdezettek. Körülbelül a minta egynegyede a felsőoktatásban szeretne oktatói és kutatói munkát végezni, kevesebb, mint ötöde terveiben szerepel állami kutatóintézetben végezendő munka, és mintegy nyolcada a magánszektorban kíván elhelyezkedni kutatási-fejlesztési területen. A kérdezettek 20 százaléka külföldön szeretne dolgozni, tehát a hipotézisben említett „agyelszívás” veszélye fennáll. A minta további egyötöde egyéb területen képzeli el életét, gyakran olyan munkakörben, amelyhez egyáltalán nem szükséges a doktori fokozat.

A felmérés tanulságai

Az adatok elemzése során problémát jelentett, hogy az ösztöndíjas képzésben és a nem ösztöndíjas képzésben tanulók válaszaiban nagy eltérések voltak, ami arra enged következtetni, hogy a doktori képzésben résztvevők mégsem tekinthetők homogén egésznek. A két csoport közötti különbségeket azonban az alacsony elemszám miatt nem lehetett felszínre hozni. A próbakérdés során az alábbi problémák és tanulságok merültek fel a doktori képzéssel kapcsolatban. Igen magas azoknak az aránya, akik a képzést jobb alternatíva hiányában „előremenekülési” céllal választották. A nagy lemorzsolódási arány elkerülése érdekében vonzóvá kell tenni a doktori képzést, hogy valóban a legjobbak kerüljenek be, és ne szívja el a tehetséges fiatalokat a magánszektor. Mivel e csoport a fokozat megszerzését követően képzettségéhez illő fizetést és biztos állást

² A 2000/2001-es tanév során összesen 721 fő szerzett doktori fokozatot, ami a keretszámokból ítélve meglehetősen kis arányt képvisel: ez annyit jelent, hogy az akkorra becsült teljes hallgatói létszámnak alig 10 százaléka védte meg disszertációját. Forrás: Róna & Tas 2003 és www.mab.hu

szeretne, meg kell teremteni a magyarországi munkavállalás feltételeit (státusnövelés a felsőoktatásban, versenyképes bérek), hogy a milliókért kiképzett munkaerő ne csak külföldön kamatoztathassa tudását.

A kérdezés során tapasztalható volt a doktorjelöltek hiányos informáltsága, illetve világozóssá váltak az érdekképviselő zavarai is: a doktoranduszok érdekképviselőtét gyakorlatilag intézményi szinten a kari HÖK látja el,³ országos szinten pedig a DOSz.⁴

Összegzés

Mivel Magyarországon alig 10 éve folyik doktori képzés, természetes, hogy keretei még formálódóban vannak. A jelenlegi képzési szabályok megfelelnek a Bolognai Folyamat háromciklusú rendszerének, tehát e tekintetben nem indokolt a doktori képzés gyökeres átalakítása. Jelenleg a doktori képzés két legnagyobb objektív problémája a magas lemorzsolódási arány, illetve a magánszektor és a külföldi munkalehetőségek elszívó ereje. Ezek a problémák elsősorban az állami ösztöndíjasokra vonatkoznak, mivel az ő esetükben tekintélyes mértékű állami beruházásról van szó. Ebben az esetben tehát a doktori képzés hatékonyságának javítása és vonzóvá tétele a legfőbb tennivaló. A doktori képzésben résztvevők szubjektív problémái főként anyagi jellegűek, emellett sokan panaszkodtak információhiányról és az intézményi érdekképviselő elégtelenségéről.

A felmérés egyik fontos tanulságaként kell említeni a valódi motiváció hiányát, amit sajnos az új felsőoktatási törvénytervezet sem képes orvosolni. Azzal ugyanis, hogy a novemberi tervezet a jövőben felvehető ösztöndíjas keretszámot 2000 főben jelölte meg – és ezt a márciusi törvénytervezet (53. § 4) sem pontosítja⁵ – elkezdődhet a doktori képzés presztízsének csökkenése és fennáll a „parkolópálya-szerep” veszélye.

Fináncz Judit

Ösztöndíjas tanárok a Civic Education Projectben

Kutatásom egy olyan egyedülálló kezdeményezés bemutatására irányul, amely segítséget jelentett fiatal oktatóknak a felsőoktatásban végzett munkájuk színvonalának emeléséhez, illetve hozzájárult ahhoz, hogy oktatói pályára kerüljenek. A Soros György által támogatott Civic Education Project (CEP) magyarországi tevékenységének kezdetén külföldi vendégoktatókat hozott az országba, majd a program célcsoportja módosult: 1997-től 2003-ig a külföldön tanult fiatal magyar oktatók ösztöndíjazása került előtérbe. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a programban nem „csupán” ösztöndíj-folyósítás történt, ezen túlmenően segítséget nyújtott oktatás-módszertani kérdésekben, támogatást adott az oktatáson túlmutató, ám ahhoz szorosan kapcsolódó programok megvalósításához (diákkonferenciák, kerekasztal-beszélgetések stb.) Az adatfelvételre 2002/2003 tanévben került sor. A volt ösztöndíjasokkal strukturált mélyinterjút készítettem pályaválasztásukról, tapasztalataikról, és jelenlegi helyzetükről.

3 A hallgatói önkormányzatok elsősorban a graduális képzésben tanulók érdekképviselői szervezetei, itt a doktoranduszok érdekei marginálisan jelennek meg.

4 Bár a közelmúltban törvény adta lehetőség nyílt intézményi vagy kari szintű doktori érdekképviselő létesítésére, ezzel – a szerző tudomása szerint – csak a Semmelweis Egyetemen élnek a doktorandusz hallgatók, a többi intézményben nem létezik külön érdekképviselő a doktori képzésben résztvevők számára.

5 A törvénytervezet együtt kezeli a doktori képzésre és a szakirányú továbbképzésre felvehető létszámkeretét.